

Iji Atụ̀tụ̀ Ncheke Tụ́chaa Ngwa "Ri" dị ka ÍsÍ n'ebe Ngwaa ÒRÍRÍ ndị ọ̀zọ̀ dī

Orji, Ethel Odinakachi

Ngalaba Amụmamu Igbo, Afrịka na Nzikorịta Ozi
Mahadum Nnamdị Azikiwe, Oka
eo.orji@unizik.edu.ng

Ụmịedemede

Nchọcha a lebara anya na ngwaa 'ri' dī ka ÍsÍ n'ebe ngwaa òrírí ndị ọ̀zọ̀ dī n'Igbo. Nsogbu nchọcha a bụ na ọ dighi ebe e jirila atụ̀tụ̀ ncheke were tuchaa ngwaa 'ri' dī ka ótù n'ime ngwaa òrírí e nwere n'Igbo. Ebumnobi nchọcha bụ ịchọputa ma a ga-ejinwu atụ̀tụ̀ amụmamu ncheke were tuchaa i sí okwu a. Ọ̀zọ̀ bụ ịchọputa etu ngwaa 'ri' siri buru ya bu ÍsÍ n'ebe ngwaa òrírí ndị ọ̀zọ̀ dī. E nwetara ngwaa nchọcha site n'igụ akwukwo ọgugu ndi e dereela n'ihe metutara i sí okwu a. E jikwa atụ̀tụ̀ amụmamu ncheke were tuchaa ngwa nchọcha e nwetara n'emem nchọcha a. A chọputara na 'ri' dī ka otu n'ime ngwaa òrírí bụ ya kwọ ngwaa òrírí ndi ọ̀zọ̀ n'azụ. onye na-elo nri na-eri nri. Onye na-ata ji na-eri ji. A chọputara na a ga-ejinwu atụ̀tụ̀ ncheke were tuchaa ngwaa òrírí n'Igbo. Nwa nchọcha na-atụ aro ka ndi oka asusu na ndi nchọcha ndi ọ̀zọ̀ were atụ̀tụ̀ ncheke tuchakwuo ngwa ndi ọ̀zọ̀ ma deputa ya n'akwukwo iji mee ka onye ọbula nwere mmasi n' asusu Igbo tumadu n' ebe amụmamu ncheke dī hu ebe e deturu ya edetu n'akwukwo.

Ọkpurukpu Okwu: atụ̀tụ̀ ncheke na ngwaa òrírí

Mkpólite

Nchọcha a lebara anya n'ihe bụ ebumnobi nchọcha a nke bụ ikowaputa ma a ga-ejinwu atụ̀tụ̀ ncheke tucha 'ri' dī ka ngwaa òrírí n'Igbo. Nchọcha a ga- akowaputa etu ngwa 'ri' siri buru ÍsÍ ngwaa òrírí ebe ngwaa òrírí ndi ọ̀zọ̀ na-eso n'azụ. Ihe kpalitere mmuo nwa nchọcha bụ na otutu ndi ejirila atụ̀tụ̀ ncheke were tuchaa ngwa dī iche iche mana a hughị ebe e jiri atụ̀tụ̀ ncheke tuchaa naani ngwaa 'ri' n'Igbo. Iji mejuputa ebumnobi nchọcha a, a gurụ ma tleele otutu akwukwo agumagu dī iche iche ndi oka asusu dere n'ebe o metutara isiokwu a. Ajuju ufodu ga-enye aka n'emem nchọcha a bụ :Gini ka atụ̀tụ̀ ncheke putara? Kedu ka ngwaa 'ri' siri buru ÍsÍ sekpu nti nye ngwaa òrírí ndi ọ̀zọ̀? A ga-ejinwu atụ̀tụ̀ ncheke tuchaa ngwaa 'ri' n'Igbo. Uru a ga-erite na nchọcha a bụ na ọ ga-enye aka ihu ebe e deturu ihe n'isiokwu a n'Igbo. Umụ akwukwo na-agu Igbo na mahadum nakwa ndi nkuzi na-akuzi Igbo ga-erite uru site na nchọcha. Ọ ga-abakwara onye ọbula chorọ ime nchọcha n'isiokwu a maobu isiokwu yitere ya uru n'ihina na ha ga-ahu ebe e deturu ihe na ya edetu.

Ntuleghari Agumagu

Ntuleghari ihe ndi e dere n'isiokwu a gbadoro ukwu n'ihe ndi a: nkowa ngwaa, nnyocha atutụ, nchọcha e merela n'isiokwu yitere nke a na nchikota. Amumamu atutụ ncheke malitere n'ihina ndorondoro otu kwe na otu ekweghi n'ebe amumamu asusu dī. Croft na Cruse (2004) kowara na amumamu atutụ ncheke malitere n'ihina mbo ndi mmadu na-agba n'ihina etu a ga-esi muo asusu ka o wee nwee nghota. Ha kowara na ọ malitere n'afọ 1980 ma na-abawanye n'amumamu ya nakwazi nghota ya. Atumatu ncheke dī ka Lakoff (1987) siri mee ka a mata bụ amumamu putara oheru nke e wekotara n'ihe a maara gbasara uche site na ngalaba amumamu ndi ọ̀zọ̀ bụ amumamu ime mmuo, sayensi asusu, ntoropoloji, filosofofi na amumamu komputa. N'asusu ọbula, ọ dī ka a ga-asị na ọ bụ ngwaa kachasi dī mkpa n'ime ahiriokwu n'ihina ọ bụ ngwaa na-eme ka ahiriokwu nwee nghota zuru okè. A ga-amata na asusu Igbo bụ asusu gbara mgborogwu ya na ngwaa. Mgbe mmadu kwuru okwu, o nwere ebumnobi onye ahụ chorọ iziputa mana ọ buru na ngwaa adighi n'ahiriokwu ahụ e meputara, ahiriokwu ahụ agaghị ezu oke, nke a ga-eme ka ebumnobi onye kwuru okwu ghara inwe ezi nghota. Ngwaa idi n'ahiriokwu na-enye aka ichikoba echiche mmadu onu. Mmadu dī ka Ngoesi (2004) kwuru na, "Ngwaa bụ mkpurukwu na-ekwu ihe maka mkpocha maobu nnochiaha". Ọ bụ ngwaa na-eziputa echiche dī n'ahiriokwu na ihe ahiriokwu na-ekwu. N'ihina nke a, ahiriokwu ọbula ga-enweriri ngwaa. Ọ buru na o nweghi ngwaa, ọ na- adị ka a ga-asị na ọ bughị ahiriokwu. Onuora (2012) kwuru na, "ngwaa bụ mkpurukwu na-adi n'ime ahiriokwu nke na-eme ka o nwee nghota maobu echiche zuru oke". Nke a gosiri na mkpurukwu ahụ na-agwa mmadu ihe e kwuru maobu ihe e mere n'ahiriokwu ka a na-akpo ngwaa. Ọ buru na ngwaa adighi n'ahiriokwu, ahiriokwu ahụ agaghị enwe nghota. Imaatụ. Mgbe mmadu kwuru "anyị gbara boolu". Nke a kara ihe n'okpuru bụ 'gbara' bụ ngwaa. ọ bụ ngwaa a bụ 'gbara' nke dī n'ahiriokwu a mere ka a mata ihe onye a na-ekwu maka ya mere n'ahiriokwu. Ngwaa na-arụ nnukwu ọrụ n'asusu Igbo. Ọ bụ ya na-eme ka ahiriokwu nwee nghota. Ngwaa bụ nke na-agwa mmadu ihe e kwuru maobu ihe e mere n'ahiriokwu. Udemmadu (2011) kwuru na asusu Igbo bụ asusu ngwaa na ọ bụ ya mere na ngwaa bụ o bu ngwo ngwo. N'uche nwa nchọcha, ngwaa dī nnukwu mkpa n'asusu Igbo. Ọ bụ nke a mere e ji akpo ya asusu ngwaa n'ihina na e nweghi ike iji asusu Igbo ziputa echiche ma ọ buru na ngwaa adighi na ya. E nwereike ÍsÍ na ngwaa meputa okwu oheru dī iche iche n'asusu Igbo.

Ntulegharị Atụtụ

Nwa nchọcha tūlegharị atụtụ a ga-eji tūchaa nchọcha a bụ atụtụ amụmamụ ncheke.

Atụtụ Ndịna Ncheke

Lakoff na Johnson tūpụtara atụtụ ndina ncheke n'afọ 1980 n'ihị ndorondoro dī n'etiti atụtụ nsina gburu gburu na atụtụ nsinuburu. Atụtụ a na-akōwa na a gaghị eleghara orū uburu maobu gburu gburu na-arū mgbe obula a chorō imata echiche okwu obula. Atụtụ a kwetara na ngwa mmuta asusu dī mkpa n'imū na ighota asusu mana n'aka nke ozo ha kwuru na o buru na nwata buru ngwa mmuta asusu puta uwa mana o nweghi ihe o huru na gburu gburu, o gaghikwa amuta ihe obula. Ha gara n'ihị kowaa na o bu ntoala gburu gburu na-enye kpatara e ji akowanwu ihe nhuruuche n'agbanyeghi na a naghị ahuta maobu metu ya aka. N'amumamu ncheke, e nwere uzo owa ato a na-eji akowaputa mmereme obula kwa ubochi. Ha bu: (A)Owa Ndinime (*Containment schema*), Owa a nke bu owa nghota asusu gbadoro ukwu n'otu ihe idj n'ime ihe ozo. (B) Owa Ndinuzo (*Path Schema*)- Owa ndinuzo dī ka Johnson (1987), Lakoff na Johnson (1999) siri kowaa bu owa dī mkpa na nghota echiche n'asusu. (CH) Owa Ndiniike (*Force Schema*)- Owa ndinike dī ka Johnson (1987) siri kowaa bu owa ncheke nke ato n'atumatu ncheke nke na-akowa na otutu nnabata ma o bu mgbochi dī iche iche na-esite na iji ike mee ihe nke a na-ahu kwa ubochi.

Ntulegharị nchọcha n'isi'okwu

A ga-eleba anya n'oru ndi e meburu na mbu n'isiokwu yitere nke a. Obiora (2008) mere nchọcha na 'Componential analysis of Igbo verbs of planting and harvesting'. Nchọcha a Obiora mere bu maka usoro okuku n'obodo Agulu bukwazi obodo ya. Na nchọcha ya, o kpoputara usoro okuku ihe ubi dī iche iche dī ka: iku oka, igha ose, izo akpu. Nchọcha Obiora bara uru n'emem nchọcha a n'ihị na o tuchara ngwaa Igbo metutara usoro okuku na iwe ihe ubi. Nke a gosiputara na nchọcha abuo a gbadochara ukwu na ngwaa Igbo mana ebe ha siri dī iche bu na nke Obiora jiri atutu nnyocha mmebereokwu were gosiputa nke ya ebe nwa nchọcha ga-eji atutu njirimee were tuchaa nke ya. Ozo bu na nchọcha a lebara anya na ngwaa metutara osisi', na oriri ihe ebe nke Obiora metutara ngwaa usoro okuku na owuwe ihe ubi. Orji (2023) mere nchọcha na ngwaa 'Si' dī ka isi' sekpu nti na ngwaa oriri Igbo. Nchọcha Orji na nke a yitere n'ihị na ha abuo gbadochara ukwu na ngwaa ma were otu atutu wee tuchaa nchọcha.

Nchikota Ntulegharị Agumagu

A choputara site na ntulegharị agumagu na o nwebeghi onye ji atutu ncheke were tuchaa ngwaa 'Ri' dī ka ono n' isi' na ngwaa oriri e nwere n'Igbo. Nke a gosiri na nchọcha a nwere ezigbo uru o ga-aba n'ihị na o ga-etinyeso ihe na nghota ngwaa 'ri' dī ka ngwaa oriri Igbo ma mekwa ka a mata na o bughị naani mburu ma o bu atumatu okwu ka e ji atutu ncheke atucha. E nwere ike iji ya tuchaa ngwaa.

Nkwawasi Ngwaa Nchọcha

Nwa nchọcha ziputara ma tuchaa ngwa nchọcha e nwetara iji gosi etu atutu ncheke siri kowaputa ngwaa 'RI' dī ka isi' sekpu nti na ngwaa oriri n'Igbo. Nke a nyere aka were kowaa na o bughị naani atumatu okwu ka a na-eji atutu ncheke akowa dī ka otutu cheere. E nwere ike iji ya tuchaa nkejasusu dī iche iche.

Ngwaa 'RI' Dī Ka Isi' N'ebe Ngwaa Oriri Ndī Ozo Dī

N' ebe a, a ga-egosiputa etu ngwaa "RI" si buru ya bu isi' n'ebe ngwaa oriri ndi ozo no. A ga-eji atutu ncheke were tuchaa ihe obula e nwetere ebe a.

Lo - lo a na-arugara aka ebe a abughị nke o na-abu onye tachaa ihe dī ya n' onu, o loo ya. "Lo" a na- arugara aka ebe a bu 'lo' dī ka ngwaa oriri e nwere n'Igbo. Nri a na-elokari elo bu utara. Mgbe mmadu na-elo utara, nke a putara na onye ahụ na-eri utara. Iji maa atu: Ada na-elo utara putara na Ada na-eri nri. Ya bu na o na-eri utara. O ga-adi mma ma a kowaa na "akpu, nri ji, gari, alibo maobu nri obula e sere ese" no n'okpuru utara.

Owa echiche a choputara na ya bu:

Ndinime – efere nri a na-elo dī na ya.

Ndinuzo - usoro a gbasoro were loo nri ahụ.

Ndinike – ike e jiri loo nri ahụ.

Ta - Nke a bu otu n'ime ngwaa oriri e nwere n'Igbo. E nwere otutu ihe a na-ata ata. Ha bu: ji, ede, achicha oyibo, ahụ ekere, azu, abacha, okpa were dirj gawazja. O bu eze ka e ji ata ihe. O buru na i si na mmadu na-ata okpa, ihe o putara bu na onye ahụ na-eri okpa. Onye na-ata abacha bu abacha ka o na-eri.

Owa echiche a choputara na ya bu:

Ndinime – efere ihe a na- ata dī naya nakwa onu ihe a na-ata dī n'ime ya.

Ndinuzo - usoro a gbasoro were taa ihe ahụ.

Ndinike – ike e jiri taa ya.

Nu - nke a bu ngwaa oriri ozo e nwere n' Igbo. Ihe ndi a na-anu anu na-abukari ihe dī mmiri mmiri. O bughị ihe niile a na-anu anu na-adi mmiri mmiri dī ka ogwu. O bughị ogwu niile na-adi mmiri. E nwere ogwu mkpuru e

nwere ike ita ata, nwee ndi e ji mmiri anu ma nwezie ndi di mmiri. Onye nuru ogwu riri ogwu. ri ogwu di ka o na-anu ogwu putara na o na-eri ogwu
O bu eziokwu na a gaghị ekwunwu na onye na- anu mmiri na-eri mmiri mana a ga- amata na a gbanyeghi na a gaghị asunwu ya asu, mana n'asusu Igbo, o nwere ihe onye ahụ riri.

Qwa echiche a chọputara na ya bu:

Ndinime – efere ihe a na- anu di na ya. Onu ihe a na-anu di n'ime ya.

Ndinuzo - usoro a gbasoro were nu ihe ahụ.

Ndinike – ike e jiri nu ihe ahụ.

Ra - nke a so n' otu ngwaa 'ri' kacha puta ihe n'asusu Igbo. Ngwaa 'ra' bu iji ire were rachaa ihe di n'onu. E nwere otutu ihe e nwere ike iracha aracha. Ha bu: ube, ofe, oroma maobu mkpuru osisi obula. Mgbe e kwuru na mmadu na-aracha ofe, nke a putara na o nwere ihe o na-eri. Iji maa atu: o buru na i huru enyi gi ebe o ji ihe n'efere natinye ya n'onu, I nwere ike iju, "Nwanneka, kedu ihe i na-eri? onye ahụ ka o diiri ikwu na ya na-aracha ofe maobu na o na-aracha ube. Usa ya ga-eziputa ihe obula o na-eri.

Qwa echiche a chọputara bu:

Ndinime - efere ihe ahụ a na-aracha maobu a ga-aracha di.

Ndinuzo - usoro a gbasoro were rachaa ya.

Ndinike - e nweghi ndinike n' ihi na o nweghi ihe a na-eji ike aracha.

Nchikota Nchoputa

N'ime nchocha a , a choputara na 'ri' bu ngwaa jikotara ngwaa diriri ndi ozo. A choputara na a ga-ejinwu owa echiche nke di n'ime atutu ncheke were kwadaa ngwaa ndi a , ya bu ngwaa 'ri'. E gosiputara etu ngwaa 'ri' siri buru nne nye ngwaa diririndi ozo.

Mmechi

A gaghị asị na nwa nchocha emechaala nchocha gbasara ihe niile maka diriri n'Igbo. N'ih i nke a ka nwa nchocha ji na-atu aro ka a gaa n'ihu mekwuo nchocha n'isiokwu a maobu n'isiokwu yitere nke a iji choputa ihe ndi e metuchaghị aka na nchocha a. Nwa nchocha na-atukwa aro ka otutu were atutu ncheke a tuchaa isiokwu di iche iche iji mee ka e nwee akwukwo ogugu di iche iche metutara isiokwu a.

Edensibija

Croft, W. & Cruse, D.A. (2004). *Cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press.

Lackoff, G. (1987). *Women, fire and dangerous things: What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.

Langacker, R.R. (1991). *Same with the one but grammar I. Standard*: Stanford University Press.

Ngoesi, M.C. (2004). *Nchikota ihe omumu nke Asusu Igbo*. Nkpa: Optimal Pres.

Obiora, T. (2008). 'Componential analysis of Igbo verbs of planting and harvesting, *Journal of Nigeria languages and culture*. pp. 93-105.

Orji, E. O. (2023). 'Ntucha ngwaa 'SI' di ka i' si' sekpu nti na ngwaa osi' si' n'Igbo: atutu amumamu ncheke', *Enyo*. Ihu akwukwo 91-100

Onuora, J.C. (2012). *Usoro omumu Igbo maka sinjo sekondiri*. Onitsha: Patmonk Printers & Publishers.

Udemmadu, T.N. (2011). *Lecture note on syntax and semantics*. Department of Igbo, African and Asian Studies. Nnamdi Azikiwe University, Awaka.